

Уліганець С.І., Мельник Л.В., Хоменко К.А.

### АНАЛІЗ ЗНАЧИМОСТІ ВТРАЧЕНИХ ПАМ'ЯТОК НА РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ В МІСТІ КИЄВІ

*З кожним днем на теренах України і зокрема м. Києва руйнується і зникає велика кількість аутентичних об'єктів культурної спадщини, вивчення проблем збереження та відновлення вже втрачених пам'яток дасть змогу вірно оцінювати важливість туристичних об'єктів, та зберегти більшу кількість пам'яток. Також беручи до уваги нещодавно проведену реконструкцію Андріївського узвозу, яка призвела до кардинального перетворення даної території та розпочаті роботи на території Гостинного двору. Та знищення пам'ятник Леніну в місті Києві, пам'ятник носив культурну та історичну цінність, оскільки був виконаний Сергієм Меркуровим з червоного полірованого граніту.*

*Every day in the Ukraine and in particular the city of Kyiv is destroyed and disappears abundance of authentic cultural heritage sites , explore the problems of preservation and restoration of monuments are lost will help assess the true importance of the tourist sites and attractions to keep a large number of . Also taking into account the newly reconstructed Andrew's descent, which led to a radical transformation of the area and started working in the Guest yard.*

*Постановка наукової проблеми.* На сучасному етапі розвитку туристичної справи та гуманного ставлення до об'єктів, які мають історичне значення досить важливим являється дослідити втрачені пам'ятки міста Києва, проблеми їх збереження та перспективи використання, особливості відновлення та реконструкції. Дослідити можливість використання втрачених пам'яток в туристко-рекреаційній діяльності.

*Мета даної публікації* – визначити особливості, характеристику втрачених пам'яток, збереження та використання даних об'єктів туристичної діяльності в м. Києві.

Для досягнення поставленої мети необхідним вбачалося вирішення наступних завдань: охарактеризувати методи та методичні прийоми дослідження пам'яток м. Києва; розробити класифікацію втрачених пам'яток; здійснити характеристику втрачених пам'яток м. Києва; дослідити проблеми та перспективи збереження пам'яток м. Києва; дослідити проблеми і перспективи реконструкції втрачених пам'яток Андріївського узвозу.

*Виклад основного матеріалу.* У цій роботі піднімається питання про необхідність обліку втраченої архітектурної спадщини, що є завданням, яке вже багато десятиліть стоїть на порядку денному. Ще у 1920-х роках Г.Лукомський писав про варварські обстріли більшовиками київських пам'яток під час так званої громадянської війни. Проте тоді ні йому, ні його колегам і в страшному сні не могло би привидітися те, що більшовицька влада зробить з найвизначнішими пам'ятками Києва протягом 1930-х рр.

Першим про руїниціську вакханалію на весь голос сказав Петро Савицький у 1937 р. Фрагменти з його праці свого часу опублікував журнал «Пам'ятки України: історія та культура». На підставі архівних матеріалів, вивезених з Києва на Захід під час другої світової війни архітектором О. Повстенком, американський архітектурознавець українського походження Тит Геврик 1982 р. організував в Українському музеї в Нью-Йорку виставку «Втрачені архітектурні пам'ятки Києва» і видав однойменний ілюстрований каталог. Згодом цей каталог в Україні перевидав у скороченому варіанті журнал «Пам'ятки України». На початку 1990-х рр. Т.Геврик кілька разів приїздив в Україну, подовгу працював у різних архівах, у Довідково-інформаційному фонді НДІТІАМ. Він мав на меті розширити свою попередню працю і підготувати книгу «Втрачені архітектурні пам'ятки України».

Зауважимо, що було досліджена загальна характеристика пам'яток міста Києва, було визначено частку втрачених пам'яток, густоту розміщення втрачених пам'яток на території міста. Також було проаналізовано можливість використання даних пам'яток в туристко-рекреаційній діяльності.

Київ є унікальним містобудівним утворенням, з гармонійним сполученням системи архітектурних домінант, природного ландшафту та рядової забудови. Загальна площа міста складає 820.5 кв.км, при цьому історична забудова – 60 кв.км, що в процентному відношенні становить всього 20% від загальної площі забудови у 300 кв.км.

Пам'ятки Києва відрізняються за типами, видами та категоріями охорони, один і той же об'єкт може бути водночас пам'яткою історії, архітектури та мистецтва, тому кількість об'єктів охорони завжди буде відрізнятися від загальної кількості пам'яток.

На території історичного центру на державному обліку на даний час перебуває 3547 об'єктів охорони, з яких пам'яток всіх типів національного значення – 428, місцевого значення – 1995, щойно виявлених пам'яток –

1363, втрачених пам'яток 278 об'єктів. (Рис.1) Знаючи загальну кількість пам'яток міста Києва, площу яку вони займають та кількість втрачених пам'яток, ми знаходимо відсоток від площі яку займають втрачені пам'ятки від площі яку займають всі пам'ятки. Цей відсоток становить 4,7. Даний відсоток може здатися не значним, якщо не брати до уваги що з кожним роком він зростає.[6]



Рис. 1. Співвідношення пам'яток м. Києва

Про історичне минуле Києва різного часу оповідають пам'ятки історії, загальна кількість таких, що перебувають на даний час на обліку-1629, з них загальнодержавного значення – 156, місцевого – 1237, нововиявлених – 236. Більша половина з вказаних об'єктів – це пам'ятки некрополів – 1030 об'єктів пам'яток мистецтва, до категорії яких входять об'єкти монументального живопису на фасадах будинків, монументальна скульптура, надгробки тощо на обліку перебуває 314. З них 51 пам'ятка включена до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (це об'єкти всесвітньо відомих комплексів Києво-Печерської Лаври та Софії Київської). (рис.2)

Київ був священним містом для всього східно-слов'янського світу, тому що відзначався численністю своїх монастирів та храмів. Політичні катаклізми, яких зазнало місто у ХХ ст. призвели до тотального знищення пам'яток культової архітектури. З 1920 рр. було знищено близько 70 храмів. Нині на обліку перебувають 110 об'єктів культової архітектури.

З унікального комплексу фортечних споруд Києва ХVIII-ХІХст. на обліку перебуває 30 пам'яток.

У різні часи та у різних стильових напрямках у Києві працювало багато поколінь видатних архітекторів, які створили його неповторний образ. На наш погляд, цікавою є інформація про кількість пам'яток окремих зодчих в міській забудові, що, однак, лише опосередковано пов'язано зі значенням їх особистого творчого внесу у формування міської

тканини. Так, зі збережених донині об'єктів і атрибутів культурної спадщини Києва авторству Андрія Івановича Меленського належить 20 пам'яток; Павлу Івановичу Спарро – 29, Вікентію Івановичу та Олександрові Вікентійовичу Беретті – 12. Найбільш активними практикуючими архітекторами кінця XIX – початку XX ст. були Олександр Якович Шиле – 23 об'єкти, Андрій Кіндратович Краусс – 81 пам'ятка, батько та син Ніколаєви – Володимир Миколайович – 90 та Іполит Володимирович – 11 об'єктів, Владислав Владиславович Городецький – 11, Павло Федорович Альошин – 19, Олександр Васильович Кобелев – 19, Валеріан Микитович Риков – 21 відома пам'ятка. В архітектурній спадщині Києва періоду радянського ретроспективізму 1940-50-х рр. вирізняється творчий доробок таких архітекторів як Анатолій Володимирович Добровольський – 13 та Олександр Іванович Малиновський – 11 об'єктів, серед яких на обліку переважно споруди ансамблю Хрещатика. Водночас, існує і інша, сумна статистика – про знесені пам'ятки. За період ведення Переліку пам'яток історії та культури було знесено 3 об'єкти державного значення, 43 пам'ятки місцевого значення та 59 нововиявлених об'єктів.[7]

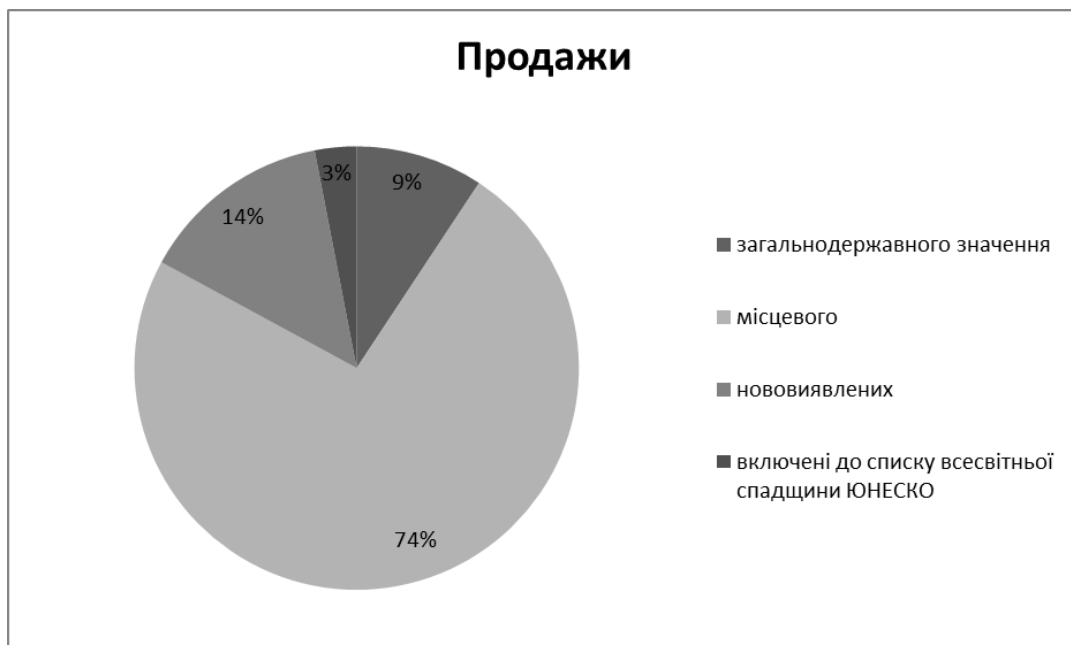


Рис. 2. Градації пам'яток історії м. Києва

Найбільш відомими втраченими пам'ятками являються сакральні споруди, які в своїй більшості були знищені під час Другої світової та Радянською владою. Велика кількість таких пам'яток знаходиться в центральній частині міста. Найбільш відомі втрачені пам'ятки м Києва знаходяться в центральній частині міста і їх можна розділити на пам'ятки «Верхнього міста» та «Нижнього міста». Даний поділ міста склався історично. Саме «Старе місто» формує історико-архітектурне ядро міста Києва. Архітектурний ансамбль центральної частини міста досить різноманітний в стилях, це зумовлено багатою історією. Більшість

старовинних забудов має історичне, архітектурне, естетичне чи етнічне значення. Руйнуючи дані об'єкти і замінюючи їх на новітні забудови ми змінюємо вигляд історичного центра столиці. Так на території історичного ядра міста Києва було зруйновано низку пам'яток, зокрема: Десятинна церква, Янчин монастир, Хрестовоздвиженська церква (на її місці - Андріївська церква), Федорівський «Вотч» монастир, Василівська (Трьохсвятительська) церква, Михайлівський Золотоверхий собор, Дмитрівський собор, Церква Петра, Софійський собор, Церква на вул.Стрілецькій, Георгіївська церква, Катерининська церква, Ірининська церква, Палац, Львівські ворота, Подільські ворота, Михайлівські ворота, Софійські ворота, Лядські ворота, Золоті ворота, Жіночий Флорівський монастир.[8]

Київ майже весь час свого існування слугував своєрідною мекою для паломників. Сакральні пам'ятки і досі мають важливе значення як релігійні, історичні, архітектурні, етнічні об'єкти. Проте, досить велика кількість сакральних об'єктів була знищена за період Великої Вітчизняної Війни, період правління Радянської влади та й на даний час руйнація не припинилася. Ведучи агресивну політику відносно використання, реконструкції та руйнування історико-архітектурних пам'яток, ми формуємо негативний імідж країни. На основі вже втрачених туристичних пам'яток і тем більш пам'яток, котрі відновлюються можна створювати екскурсійні маршрути. Створюючи маршрут сакральними пам'ятками міста Києва, доцільним буде включати огляд місць на яких знаходилися вже зруйновані сакральні об'єкти.

Проблеми та перспективи використання втрачених пам'яток м Києва. Головною проблемою використання та збереження даних пам'яток – є облік втрачених об'єктів архітектурної спадщини. Це зумовлено тим, що згідно з чинним законодавством і нашими професійними уявленнями пам'яткою вважається тільки той об'єкт архітектурної спадщини, який внесений до відповідного державного реєстру чи списку (переліку) пам'яток. Комуністичний режим і справді зруйнував чимало визначних будівель, які були внесені до офіційних списків пам'яток архітектури (Михайлівський Золотоверхий і Микільський військовий собори у Києві, Троїцький собор у Глухові тощо). Проте більшість знищених об'єктів не входила до жодних списків пам'яток, а деякі були втрачені ще тоді, коли й самого поняття про пам'ятки архітектури не було сформовано (на початку ХІХ ст.). Але всі об'єкти, які були відібрані в перебігу нашого дослідження, були б пам'ятками архітектури найвищої ціннісної категорії – пам'ятками національного значення - якби збереглися до нашого часу.

Також важливою проблемою виступає те, що зібрані описи, фотографії, кресленики й малюнки можуть дати адекватне уявлення про відповідні архітектурні об'єкти. Адже архітектура - мистецтво просторове. Воно оперує з об'ємом і простором. Тому площинні зображення не можуть передати взаємовідношення мас, об'ємів і просторів у реальному архітектурному середовищі – будь то місто, вулиця, майдан, садиба чи

інтер'єр. Внаслідок цього навіть фахівці не можуть скласти собі правдивого і достеменного уявлення про врачений архітектурний об'єкт, якщо вони його ніколи не бачили в натурі. Тому й будь-які реконструкції та відтворення, якою б потужною не була їхня джерельна й методична база, лишаються суто гіпотетичними й умовними.

Тож надалі нам доведеться задовольнятися блідими тінями колишньої величі й вірити на слово тим дослідникам (І.Е. Грабар), котрі бачили, приміром, Микільський військовий собор у Києві до руйнування і засвідчили, що тут чи не вперше в Україні було продемонстровано, якою величезною може бути сила естетичного впливу лапідарної білої площини стіни, облямованої півколонами й увінчаної карнизом.

В законодавстві передбачено, що проведення екскурсійної діяльності може проводитись лише на пристосованих ділянках, а більшість об'єктів не мають навіть власників. Нині на території м Києва існує державний історико-архітектурний заповідник «Стародавній Київ», який був створений постановою Ради Міністрів УРСР від 18.05.1987 р. за № 183 «Про оголошення комплексу пам'яток історичного центру м. Києва державним історико-архітектурним заповідником «Стародавній Київ» та наступним наказом Міністерства культури УРСР від 03.07.1987р. "Про створення історико-архітектурного заповідника «Стародавній Київ». Ідея створення заповідника, викликана потребою у забезпеченні охорони історико-культурного надбання міського ядра, яка у територіальному визначенні базувалась на результатах тривалих наукових досліджень, нарешті втілилась в життя.

Рішенням Київського міськвиконкому від 10.10. 1988р. за № 976 було визначено його межі (близько 175 га). З точки зору охорони історико-культурної спадщини міста був важливим той факт, що новостворена заповідна зона включила в себе 113 пам'яток історії і культури державного та місцевого значення та близько 150 нововиявлених пам'яток. У цю територію увійшли пам'ятки містобудування – комплекси споруд Братського монастиря, Іллінської церкви, Свято-Флорівського монастиря, церкви Миколи Набережного, Покровська та Притисько-Микільська церкви, храми і келії Покровського монастиря, ряд осібних пам'яток архітектури та історії, пам'ятники князю Володимиру, Магдебурзькому праву, українському філософу, поетові Г.Сковороді та ін. Також в межі даного заповідника увійшла ціла низка втрачених пам'яток м Києва, зважаючи на програму даного заповідника можна надіятись на те що дані об'єкти в скорому часі будуть досліджені, класифіковані та внесені до туристичних путівників. Історико-культурний потенціал території Державного історико-архітектурного заповідника «Стародавній Київ» є колосальним. Це потужні археологічні шари глибиною залягання до 10 – 12 м, це пам'ятки історії, мистецтва, архітектури та містобудування. Територія дуже різноманітна за давністю, характером і цінністю спадщини, розташуванням її об'єктів, містобудівними якостями. Це визначає

необхідність суто індивідуального підходу до вирішення всіх питань її дослідження, збереження і подальшого розвитку.

Основною метою діяльності заповідника, територія якого, порівняно з рештою правобережного Києва, у відсотковому відношенні найбільш насичена пам'ятками, є забезпечення реалізації державної політики в галузі вивчення, охорони, використання та пропаганди пам'яток історії і культури на його території, збереження унікального міського історичного середовища, завдяки систематичному наглядові за всіма видами будівельно-реставраційних та відновлювальних робіт на пам'ятках заповідника та фоновій забудові.

Заповідник створювався для забезпечення збереження архітектурної спадщини в двох напрямках :

1. Збереження традиційного історичного середовища в живій структурі міста.

2. Збереження нерухомих пам'яток як локальних об'єктів середовища.

Перед Заповідником стояло завдання створення унікального за своїм характером і об'ємом історико-культурного осередку Києва.

Основна частина території в межах Заповідника розташована на Подолі, забудова якого являє собою унікальний архітектурний різностильовий ансамбль, що складався на протязі кількох століть. Його художня вартість безсумнівна: ансамбль формується із гармонійного поєднання різних стилів – бароко, класицизму, ампіру, модерну. Збереження художнього та історично цінного, індивідуального неповторного обличчя Подолу потребує детального вивчення його забудови та окремих етапів його формування. Поділ на всіх своїх етапах історичного розвитку вирізнявся містобудівельною доцільністю і органічним зв'язком з природним оточенням. Тільки об'єктивна оцінка своєрідності Подолу, особливостей планувальної структури і природного ландшафту характеру середовища, архітектурно-просторової композиції, що склалась, і ролі в ній пам'яток архітектури є запорукою запобігання непрофесійним, швидким і простим рішенням. Процес планомірного знищення Подолу, який почався у 30- ті рр. минулого століття з різною мірою інтенсивності продовжувався і в наступні десятиріччя. Цінна фоновіа забудова була знесена під час прокладки лінії метрополітену, загинула при відселенні мешканців і довготривалій відсутності експлуатації. На території Заповідника в жилих і культових будівлях розміщувались (а подекуди і до цього часу) адміністративні установи, промислові підприємства, військові частини. Особливе занепокоєння викликала і викликає порушена гідрогеологія давньої частини Подолу, підвали затоплені водою. Будівання в історичних центрах торгіві, розважальні центри, банки, реконструюючи об'єкти в невідповідному стилі. Призводить до змінення образу історичних центрів і вони втрачають своє значення як історико-архітектуриний ансамбль також зменшується значення окремих об'єктів. Так будівництво та зміна фасадів окремих

будівель в історичному центрі Львова призвели до того, що ЮНЕСКО піднімає питання про виключення «Старого Міста» з списку всесвітніх пам'яток. Для України виключення історичного центра Львова призведе до зникнення досить відомої туристичної візитки. Зважаючи на те що сфера туризму для Львівської області займає провідне місце, то зникнення чи зміна важливих туристичних об'єктів призведе зменшення туристичних потоків, а це в свою чергу призведе до зменшення прибутків.

Реконструкція Андіївського узвозу призвела до зміни туристичного іміджу та зникнення туристичної візитки міста Києва. Більшість киян вважають реконструкцію невдалою і негативно віднеслися до знищення історичних будівель та заміни їх інсталяцією. Майже всі натяжні чохла якими були закриті фасади не зруйнованих будинків та інсталяції вже зруйнованих будівель на даний час вже втратили своє функціональне призначення та привабливість. Оскільки більшість вже розірвані.

*Висновки.* В даній роботі було досліджено втрачені пам'ятки міста Києва, проблеми їх збереження та перспективи використання, особливості відновлення та реконструкції. Були створені діаграми які характеризують пам'ятки міста Києва та підкреслюють значення втрачених пам'яток. Зокрема в роботі вказуються проблеми та перспективи використання втрачених пам'яток м Києва В роботі подається загальна характеристика пам'яток м.Києва. Та окремо подається характеристика втрачених пам'яток історичного поділу міста на «Верхнє місто» та «Нижнє місто». Зокрема було встановлено, що на території історичного центру на державному обліку на даний час перебуває 3547 об'єктів охорони, з яких пам'яток всіх типів національного значення – 428, місцевого значення – 1995, щойно виявлених пам'яток – 1363, втрачених пам'яток 278 об'єктів. На території «Верхнього міста» та «Нижнього міста» головних нараховується 30 об'єктів, а загально-міського значення близько 200 втрачених пам'яток. В роботі представлено план Києва 1930-тих років на якому нанесено пам'ятки всеукраїнського значення. Детально розглядається характеристика декількох пам'яток зокрема : «Верхнього міста»( Десятинна церква, Василівська (Трьохсвятительська) церква, Ірининський монастир, Львівські ворота, Золоті ворота.), «Нижнього міста»( Церква Різдва Христового, Церква Свв. Костянтина і Єлени, Богоявленська церква Братського монастиря).

Було встановлено негативні наслідки руйнування і невірної реконструкції туристко-рекреаційних об'єктів. Також досліджувалася можливість використання вже втрачених пам'яток туристичній діяльності зокрема можливість створення екскурсійних маршрутів, які б включали огляд таких об'єктів. Поодинокі втрачені та деякі відновлені пам'ятки же включаються в екскурсії, якщо цього дозволяє тематика та стан пам'ятки.

Відбираючи пам'ятки які могли б віднести до втрачених, було встановлено що пам'ятки повинні відповідати наступним категоріям :

По-перше, кожний об'єкт повинен мати високу міру історико-культурної цінності, а саме – відповідати бодай одному з таких критеріїв:



справити значний вплив на розвиток культури, архітектури, містобудування, мистецтва впродовж тривалого історичного періоду; бути безпосередньо пов'язаним з історичними подіями, розвитком ідей, видатними особами, які справили визначальний вплив на перебіг національної історії, розвиток культури і мистецтва; репрезентувати шедевр творчого генія, бути етапним твором видатних архітекторів чи інших митців; бути унікальним витвором зниклої культури чи мистецького стилю. Цей перший принцип означає, що у разі збереження об'єкт, який відповідає цим критеріям, був би включений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України як пам'ятка архітектури національного значення. Іншими словами, без цих об'єктів неможливо уявити собі історію української архітектури. По-друге, об'єкт має бути якщо не цілковито знищеним, то принаймні зруйнованим, тобто понад 50 відсотків наземної частини його має бути втрачено. По-третє, ми повинні чітко уявляти собі, як той об'єкт виглядав. А для цього неодмінно має бути відповідна джерельна база у вигляді старих світлин, малюнків, гравюр, літографій, обмірних чи проектних креслеників, докладних описів, матеріалів досліджень тощо. Для з'ясування основних кількісних характеристик втрат об'єктів архітектурної спадщини по м Києву було обраховано коефіцієнтом втрат. Коефіцієнт втрат обчислюється у відсотках як відношення наявної кількості пам'яток архітектури національного значення до кількості втрачених об'єктів архітектурної спадщини за формулою:

$K = K_v \times 100\% : K_p$ , де  $K$  – коефіцієнт втрат;  $K_v$  – кількість втрачених об'єктів архітектурної спадщини;  $K_p$  – кількість пам'яток архітектури національного значення, що збереглися.

Зважаючи на державний облік пам'яток на території міста Києва, підставляємо дані і отримуємо  $K = 254 \times 100\% : 4910$ , звідси коефіцієнт втрат по місту Києву становить 5,17%.

*Використані джерела:*

1. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму рекреації та рекреаційної географії – К., Палитра, 1997. - 130с.
2. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України, методологія та методика аналізу, термінологія районування. Видавничий центр Київський університет., 2001.
3. Бейдик О.О. Рекреаційні ресурси України. Навчальний посібник – Альтерпрес, 2011р – 462 с. 4. Гук О.М. 20 лучших экскурсий по киеву.- Харків:Фоліо, 2009.-316 с.
5. Карта «Пам'ятки Києва знищені у 20 столітті» 3-962 © ГУГК СССР 1991.
6. Кусайкіна Н.Д. Цибульник Ю.С. Видавничий дім Школа . 2010.
7. Тит Геврик. Стаття на тему «Втрачені архітектурні пам'ятки Києва» . Журнал «Пам'ятки України» Київ, 1990.- № 1.- 39-59 (Частина 1).
8. Тит Геврик. Стаття на тему «Втрачені архітектурні пам'ятки Києва» . Журнал «Пам'ятки України» Київ, 1990р, № 3, 23-42 (Частина 2) .